

Journalistiek in tijden van polarisatie - over bruggenbouwers en zondebokken.

Goedemorgen,

In deze persvrijheidslezing – in een jaar dat journalisten op Nederlandse bodem doelwit zijn van hevige agressie - wil ik u graag door drie vraagstukken leiden. Ze hebben een onderlinge samenhang; drie vraagstukken die mij helpen. I Wat is wij-zij denken, de dynamiek van polarisatie? II Hoe staat het met de speelruimte voor de journalistiek in polarisatie? III Welke strategie kiezen we als beroepsgroep? We kunnen een aantal kanten op...

U moet het mij daarbij gunnen dat ik af en toe een uitstap maak naar andere beroepsgroepen. Ik adviseer in polarisatiedynamiek bijvoorbeeld burgemeesters, politie, docenten, officieren van justitie, ministers; die allemaal met de journalist dat ene kenmerk delen, dat ze geacht worden in een spanningsveld 'in het midden te kunnen staan', het zijn de zogenaamde beroepsneutralen. Een burgemeester dient elke inwoner van de gemeente, die hoort niet bij de een of bij de ander. Onze landelijke politie heeft intern een trainingsprogramma, dat de titel heeft 'Politie voor Iedereen'; om elke diender voor te houden dat het uniform niet mag onderscheiden of profileren langs lijnen van etniciteit, maar uitsluitend op gedrag of misdragingen. Een docent is niet de leerkracht van dat ene plukje leerlingen en laat andere links liggen. De officier van justitie vertegenwoordigt ons allemaal. En een minister – voor zover geen politicus – staat voor de bestuursverantwoordelijkheid van een volledig domein; of het nu landbouw, onderwijs of volksgezondheid is. Het zijn geoefende, sommigen doorgewinterde, beroepsneutralen. Ik ken uit mijn praktijk de dilemma's en de louteringen die ze doormaken in tijden van polarisatie. En de journalist – misschien even een onwennig idee – hoort in dit rijtje; een beroepsneutraal, die net als de anderen in tijden van wij-zij denken het mikpunt kan worden.

Ik bied in mijn advieswerk uitzicht op 'polarisatiestrategie'. Wat kun je als beroepsneutraal in tijden van wij-zij denken? Welke strategie is er voor de journalistiek?

Vraagstuk I **Wat is wij-zij denken, hoe werkt dat die dynamiek van polarisatie?**

Twee fenomenen lopen steevast door elkaar heen, laat ik daar mee beginnen. Polarisation is iets anders dan een conflict. Een conflict heeft namelijk drie kenmerken; het heeft een tijd, een plaats en het heeft probleemeigenaren. De arrestatie van George Floyd was een conflict: 25 mei 2020, Minneapolis, en de probleemeigenaren; Derek Chauvin, George Floyd, twee collega agenten, een groepje omstanders, de burgemeester van de stad en recent een jury die uitspraak heeft gedaan. Tractoren op het Malieveld, ook dat is op zichzelf een conflict; 16 oktober, Den Haag (tijd en plaats), boeren, politie, ME zijn probleemeigenaar, net als de burgemeester die besluit over waar de grenzen liggen en een minister die calculeert welke stappen ze kan zetten. De journalistiek doet intensief verslag van incidenten en conflicten.

Polarisation heeft geen plaats, geen tijd, geen duidelijke probleemeigenaren; wij-zij denken is een gedachtenconstructie. Het zit tussen de oren. Niet minder reëel of krachtig, maar anders. Na George Floyd spreken mensen in wij-zij termen. Zij van 'de racistische politie' tegenover wij 'de getroffen zwarte gemeenschap'. Maar ook; 'het witte systeem' versus 'minderheden'. Of met de inbreng van de LHBTi gemeenschap; wij LHBTi sympathiseren met BLM, we staan tegenover de 'witte hetero-mannenwereld'. Of de gedachtenconstructie; wij van links, 'altijd ruimdenkend' en kosmopoliet tegenover zij van rechts, 'altijd bekrompen' en nationalistisch. Tegenpolen in de gedachtenconstructie worden geladen met betekenissen, de identiteiten worden vastgezet. Tijd,

plaats en probleemeigenaren ontbreken, iedereen kan zich ermee bemoeien of zich ervan terugtrekken. Zo leveren ook de ontwikkelingen op het Malieveld gespreksstof op; sjoemelende boeren, provincialen, zegt de een. Champagne-drinkende yoga-snuivers, typeert iemand randstedelingen. Of de overtreffende trap – de voorman van Farmers Defence Force; ‘wij slachtoffers, vergelijkbaar met de holocaust’, wij staan tegenover een elite die hecht aan de macht.

Wij-zij denken heeft geen tijd, plaats en probleemeigenaren nodig. Het kent een eigen dynamiek, waarin twee zaken opvallen. Brandstof voor polarisatie bestaat uit uitspraken van de ene pool over de identiteit van de andere pool. U kent het; jong is ‘onverantwoordelijk en levenslustig’, oud is ‘star en niet bereid in te leveren’. De werkvloer heet verwend of veeleisend, in de boardroom ‘denkt iedereen alleen aan maar aan zichzelf’, en mijn schoonfamilie is... mijn eigen familie daarentegen... op micro, meso en macro niveau detecteer je brandstof. Lees het na in de krant, beluister het in de reguliere media, en neem het waar bij de grote aanjager; sociale media, een uitstalkast van predikaten, nu eens om Sylvana Simons neer te zetten, dan weer Geert Wilders, nu eens asielzoekers en dan weer carbidschietters. Twitter, facebook, de echokamers van het eigen gelijk, van het eenzijdig gelijk over andermans identiteit.

De journalistiek is toegerust om verslag te doen van conflicten en incidenten, maar aan deze polarisatiedynamiek heeft het een hele dobber, vooral omdat daar de journalist zelf in het geding is. Daarover straks meer.

Uiteindelijk is polarisatie – wij-zij denken – een dynamiek die niet rationeel is, het is *gut feeling*. In mijn werk, of het nu was in Barcelona of Belfast, in Libanon of Congo, kwam ik nooit iemand tegen die polarisatie in de hand had. Iemand die het met intelligentie had weten te bedwingen. De onderbuik neemt het vanaf een specifiek punt over. Daar voorbij telt niet het feit, maar identiteit, daar telt niet het idee, maar ideologie. De feiten zijn zeer beperkt geldig. Dat merken we ook; experts kunnen ons bijvoorbeeld wel iets vertellen over de besmettingscijfers, het R-getal, maar ‘het voelt gewoon niet goed’. #ik doe niet meer mee. Polarisatie is een gevoelsdynamiek; waarbij het verstand er maar zo’n beetje bijhangt. Als het goed uitkomt, mag het even meedoen, maar het draait om brandstof. Subtiel of grof. Coronarelschoppers heten ‘eencelligen’, bewindslieden zijn ‘dictator’. Het massaal optuigen van rubrieken met factcheckers helpt daar niet aan. Het gaat niet om wat, maar om wie.

Ik geef u nu graag een beeld van de spelverdeling. [slide 1] Twee tegenpolen tegenover elkaar, met in elk geval vijf rollen die we spelen. Op de uitersten staan de pushers, met de eenvoudige taak om brandstof te leveren. Boeren ‘zijn dierenbeulen’, zegt een woordvoerder van Animal Rights, pusher. Het partijkartel is ‘door en door verrot’, zegt een politicus, pusher. Gretha Thünberg is pusher in de polarisatie volwassenen versus jeugd en spreekt de VN toe. Pegida-voorman Wagensveld is pusher in de polarisatie moslim versus niet-moslim en zoekt het podium door naast een moskee te willen barbequen met een varken aan het spit.

Naast pushers zijn er natuurlijk de joiners [slide 2] die kiezen voor een kamp; die bezigen steevast de volgende tekst; ik ben het niet helemaal met hem eens, de pusher, maar hij heeft wel een punt. Hij durft de zaken – ook mijn zaak – te benoemen.

En dan is er het midden, [slide 3] waar zich drie typen ophouden. 1 De onverschilligen (niet iedereen is bijvoorbeeld geïnteresseerd in de vraag; ben je voor of tegen zwarte piet). Dan zijn er – 2 – de betrokken mensen, die zich informeren over beide kanten en kiezen voor dat midden; ze staan daar willens en wetens en vaak zien zij zichzelf als genuanceerd. En dan is er de derde, de beroepsneutraal. Daar is ie.

De politie is niet voor of tegen zwarte piet, maar leidt een demonstratie in goede banen. De journalist is niet voor of tegen zwarte piet, maar laat mensen aan het woord... En vaak kiest deze beroepsneutraal de vierde rol, boven de partijen (slide 4). Een kenmerkende en vertrouwde positie, neutraal, rationeel. De bruggenbouwer. Maar daar is wel wat mee.

Wie boven de partijen staat, is zichtbaar voor iedereen, zoals ook de zichtbaarheid van pushers is gegarandeerd. De stippellijn in de figuur is de zichtbaarheidslijn. The silent is nul zichtbaar. Als joiner krijg je het podium en naar buiten toe, zelfs de spotlight. Dit geldt ook voor de figuur die ik hier maar even de bruggenbouwer noem. De bruggenbouwer wil het debat faciliteren, het gesprek mogelijk maken, zoeken naar ruimte, af en toe een tegenverhaal, leverancier van nieuwe feiten, context en achtergronden. Bruggenbouwers vragen om argumenten en oplossingen, brengen werelden bij elkaar, ze confronteren werelden. Het is een aardige beschrijving van de taakopvatting van menig burgemeester, maar ook van menig journalist. Ze doen daarmee iets waar pushers geweldig blij mee zijn, ze faciliteren het wij-zij denken, geven podium aan de tegendenkers, leveren daarmee brandstof en helpen mee bij de productie van brandstof. Met professionele intenties, maar evengoed versterkende effecten voor het wij-zij denken. De journalistiek is niet veroorzaker van polarisatie, zoals door Jan en alleman beweerd. Polarisation bestaat ook zonder journalistiek. De journalistiek is niet de oorzaak, ze is katalysator. [Einde slide 4]

Is dat fout? Nee, want polarisatie is ook een mooi ding; het brengt vernieuwing en ontwikkeling. Democratie heeft een dosis polarisatie nodig. De samenlevingsagenda wordt meebepaald door het spel dat pushers spelen, ze agenderen, klagen aan, bijten zich vast, gevolgd door journalisten die al even hard kunnen vastbijten. Van SP Renske Leijten en KOZP Jerry Affriye tot Farmers Defence voorman Mark van den Oever wordt er verslag gedaan, vernemen we dat er in hun ogen verandering nodig is. De status quo wordt uitgedaagd. We hebben polarisatie nodig... maar ook depolarisatie.

Bruggenbouwers menen vaak dat ze worden vertrouwd. Mijn boodschap; dat is niet zo. Ze worden gedoozd, omdat ze de pushers faciliteren. Bruggenbouwers denken ook dat de tegenpolen elkaar bestrijden, dat klopt wel, maar de tegenpool – de vijand – is niet de doelgroep. De doelgroep van pushers is altijd het midden, daar moet de polarisatiedruk worden opgevoerd. Bent u voor of tegen? In het midden staan, is fout. *Silence is complicity*, zo voert Black Lives Matter de druk op het midden op. Ik beschrijf hier niet wat ik goed of fout vindt, het gaat mij erom rekening te houden met de dynamiek van polarisatie, en het fenomeen polarisatiedruk. Als die druk namelijk maximaal is, dan geldt de basiswet die George W. Bush uitsprak; you are either with us or you are with the terrorists'. [slide 5] Wie in toenemende spanning om welke reden dan ook in het midden blijft staan, krijgt de laatste – de vijfde rol – in polarisatie; die van de zondebok. En dat lijkt me een belangrijke waarschuwing voor alle beroepsneutralen. Dat is ook de heldere duiding die hier mogelijk is; bij de coronarellen is de politie zondebok, bij de coronarellen is de journalist zondebok. [Einde slide 5] Neutraliteit werkt namelijk als een rode lap op een stier als de gevoelsdynamiek van polarisatie het heeft overgenomen van het verstand. Urk, Krimpen aan de IJssel; in de spanning tussen seculier en gelovig, is het de verslaggever die wordt aangevallen. Maar al eerder, na de moord op Pim Fortuyn; de beroepsneutraal is verdacht, want de beroepsneutraal kiest niet. En wie niet kiest, is tegen mij. Die draagt schuld in de ogen van beide polen. De NOS haalt logo's van busjes, de ploppak op je microfoon kan zomaar de toorn van omstanders over je afroepen. [Einde slide 5]

Vraagstuk II Hoe staat het met de speelruimte voor de journalistiek?

We zien in de afgelopen vijf jaar een sterke stapeling van wij-zij's, waarin we een grondpatroon kunnen ontdekken. Ik zie wij-zij's; migrant tegenover Nederland, moslim versus niet-moslim, boer tegenover regelgevend Den Haag, OMT-experts tegenover complotdenkers, klimaatfanaten

tegenover klimaatontkenners, en zo kunnen we door... maar daaronder herkennen we een dominant schema; wij 'het volk' tegenover zij 'de elite'.

Het groeiend wantrouwen waarover we nu spreken in Den Haag haakt aan deze tweedeling. We spreken over oude en nieuwe bestuurscultuur, als antwoord hierop. Maar het is een wij-zij dat al lang groeit. Ver voor het belasting-kinderopvangdrama en de controverse rond Pieter Omtzigt. De onderliggende gevoelsdynamiek is die van elite versus volk. Twee nare termen (vooral omdat ze in de geschiedenis eerder dienst hebben gedaan), die toch de lading het beste dekken. De gele hesjes haken zelfs zonder aanwijsbaar conflict of incident uitsluitend aan op deze gevoelsdynamiek, waarbij de inzet – tot grote verwarring van bestuurders – volkomen onduidelijk is.

Die verwarring komt omdat zij doelwit zijn geworden (representant van de elite). Dat is het lastige in polarisatie, juist omdat het als gedachtenconstructie manipuleerbaar, inzetbaar is. Je kunt denken dat je er boven staat, dat je het overziet en beschouwd, maar in de ogen van anderen sta jij op een pool. Het zelfbeeld van veel professionals is dat ze boven de materie staan, dat ze neutraal, rationeel, oplossingen bieden voor maatschappelijke vraagstukken, middelend tussen belanghebbenden. Zo worden ze niet gezien. In de gevoelsdynamiek elite versus volk staan zij op de tegenpool. Ze worden ervaren als pushers, die huichelen, die zich vermommen als bruggenbouwers.

De journalistiek, evenzo. Het is niet leuk, maar in ons tijdsgewricht worden mensen die met feiten komen, die hoor en wederhoor willen toepassen, die anderen ter verantwoording roepen en 'de waarheid' boven water willen krijgen, ervaren als tegenpool. Journalisten worden gewogen als neutrale boodschapper en 'te licht bevonden'. Ze verlaten zich immers op feiten, 'ze' begrijpen ons niet. Net als politici laten journalisten experts en rapporten aan het woord, ze sluiten zich aan bij wat door 'het volk' wordt ervaren als 'een waarheidsmonopolie'. De waarheid over corona wordt geproduceerd... en bij de productie worden wij, van het volk, wij ondernemers, wij van viruswaarheid, wij kritische denkers buitengesloten. Het maakt dat groepen kunnen beweren dat de feiten van de elite gewoon 'niet goed voelen'.

In dit spanningsveld zien we de journalist in een gijzelpositie. Het is een kenmerk van wat ik de bruggenbouwer-rol noem. Op die zichtbare positie moet je heel hard je best doen, ga je mogelijk ook aan zelfcensuur doen, om balans te vinden, om de tegenpool, niet alleen elite, maar ook wat meer volk aan bod te laten komen. De vox-pops vliegen je dan al snel om de oren. Een statement uit de onderbuik van de samenleving zou de verdenking weg moeten nemen dat je niet bereid bent te luisteren, is de redenering. Hoe kunnen we meer stem geven aan 'het volk'? Het is een slag die nooit gewonnen kan worden.

Het is verstandiger het spel te wijzigen, een andere strategie te kiezen. Niet de polen bestrijden, niet de polen laten domineren, ook niet de polen proberen tevreden te stellen. Je kunt in polarisatie denken dat je alle aandacht moet schenken aan de tegenpolen, je kunt dat ook hoor en wederhoor noemen, je kunt er talkshows mee vullen, en je kunt misschien zelfs denken dat het evenwichtige journalistiek is om dat te doen. Beter; je kunt in plaats daarvan de vergeten groep aan bod laten komen, in de tekening die ik gaf; the silent.

Een journalistiek die de tegenpolen beperkt aan bod laat komen, en dat in evenwicht brengt met het midden. Het is de belofte van een journalistiek waarin de journalist niet meer het onmachtige boodschappenjongetje of boodschappenmeisje is van de pushers, die met hun monologen zo vrolijk brandstof leveren, extreme uitspraken doen, waarmee ze hopen de gemoederen van zwart-wit denkend Nederland bezig te kunnen houden. De journalist die niet volgt wat *trending* is... die niet de polen bedient, maar het midden versterkt.

Vraagstuk III **Welke keuze maken we als beroepsgroep?**

Eenzijdigheid is het kwaad. Als beroepsgroep moeten we blijven doen waar we goed in zijn, ons eerste register; verslag doen van conflicten en incidenten. De probleemeigenaren worden aan de tand gevoeld, de verantwoordelijken worden gewogen, de bestuurlijke oplossingen worden getoetst. De journalist waakt, vraagt door. Maar eenzijdigheid is het kwaad. Als we alleen dat doen, dan echoën we de wij-zij dynamiek, versterken de polen en verwaarlozen 'the silent'. Die zich kan gaan afwenden, die zich niet vertegenwoordigd weet, vatbaar raakt voor polarisatie. Het midden heeft iets anders nodig. Een tweede register.

Dat midden wil niet de oplossing, niet de strijd of het zwart-wit. Het midden wil een vraagstuk, waarin het spanningsveld tot zijn recht komt. Niet; ben je voor of tegen zwarte piet, maar; hoe wegen we stereotypering en het behoud van een traditie? Niet ben je voor of tegen het bijvoeren van runderen in de Oostvaarders-plassen, maar hoe rijm je dierenwelzijn en natuurontwikkeling? Het midden wil niet dat het vraagstuk wordt besproken in termen van voor of tegen. Het midden wil dat het vraagstuk een stukje verder komt. Niet; was de belastingdienst fout? Maar ook daar een hoe-vraag; hoe kun je iets doen aan etnisch profileren in een dienst die overwegend 'wit' is en 'wit' denkt? Welke (kleine) stappen zijn er mogelijk? Dat is een vraag die zowel de politie als de belastingdienst op dit moment treft. Ook niet; zijn boeren 'dierenbeulen'? Maar hoe kun je in Nederland een agrarisch bedrijf voeren en biodiversiteit borgen? Ik trainde een team journalisten van de WDR, de West Deutsche Rundfunk; en een van hen sprak toen we dit onderzochten; we zijn zo gewend om bij alles naar de oplossing te vragen, totaaloplossingen te eisen, misschien moeten we als journalisten een andere houding leren aannemen; *vielleicht geht es darum die Frage ein bisschen weiter zu bringen*; hoe kunnen we het vraagstuk verder brengen? Het is – naast de dominante beoefening van de journalistiek die we hebben – een bijzondere opgave in de journalistiek.

Journalisten wanen zich wel de helden van het vrije woord, vieren de vrije meningsuiting, ik zou willen dat dit gepaard gaat aan een tweede register, de wachter bij het vraagstuk zijn, het uithouden in het midden van de spanningsvelden die de samenleving verdelen, daar ruimte maken voor een doorgang.

Dat betekent wat mij betreft; niet schamper doen of lacherig bij de poging van de politiek om een nieuwe bestuurscultuur te ontwikkelen; weg van de achterkamers, meer transparant. Maar een journalistiek bieden die aansluit bij dat streven, die ook vernieuwing zoekt. Die minder in goed/fout denkt, die weet dat de eigen houding telt, die verantwoordelijkheid neemt en vraagstukken verder helpt. Die het verlangen van het midden peilt, en ziet dat daar een groot publiek wacht op een nieuwe bestuurscultuur én een nieuwe journalistieke cultuur.

Ik denk ook dat alleen dit helpt om het opkomend tij van wantrouwen te keren. Polarisation is een dynamiek van wantrouwen, en in polarisation kiezen mensen welbewust de stijl van onbegrip, de monoloog, voor het leveren van brandstof, voor de verdachtmaking van de tegenstrever, met als enig doel polarisatie-druk op te voeren. De journalistiek wordt benut als doorgeefluik van die dynamiek. En als bonus deelt ze – helemaal in lijn met de strategie van pushers – het lot van alle bruggenbouwers, ze eindigt als zondebok. Als de pers zich vrijheid wil blijven verschaffen – het gaat vandaag om de persvrijheid – dan vechten we ons daaruit, door onafhankelijk, empathisch en luisterend, het spanningsveld en het midden in elke kwestie evenzeer te honoreren als de polen. Dat is de opdracht van nieuwe bestuurders. Dat heet daar leiderschap. Dezelfde beweging wordt mijns inziens nu ook gevraagd van de journalistiek, die zich rekenschap kan geven van een prangend vraagstuk; hoe kunnen we vernieuwen, ruimte maken voor een journalistiek die weigert zich te laten vangen door de toenemende dynamiek van wij-zij denken; polarisation.

Ik dank u voor uw aandacht.